

OSMANLI İSTANBUL'UNDA DOĞUM RİTÜELLERİ

İSMAİL EDİZ*

Çocuk, Türk toplumunda aile bağlarını güçlendiren vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilir. Diğer yandan İslam dininin çocuk sahibi olmayı âdeta evliliğin meşruiyet araçlarından biri olarak görmesi toplum nezdinde çocuğa ayrı bir önem atfedilmesine yol açmıştır. Bu nedenle evli çiftlerden bir an evvel çocuk sahibi olması beklenir. Bu beklentinin kaçınılmaz bir sonucu olarak toplum nezdinde, çocuğun varoluşunun her anı önemsenmiş ve çok çeşitli gelenek ve ritüellerle taçlandırılmıştır.

Söz konusu ritüeller nesilden nesile, yöreden yöreye farklılıklar arz etse de Osmanlı payitahtı, fetihle birlikte imparatorluğun dört bir yanından gelen ve aynı zamanda farklı kültürleri buraya taşıyan insanlar sayesinde bu geleneklerin hep bir arada yaşandığı özel bir mekân olmuştur. Bu anlamda zaman içerisinde İstanbul ve çevresinde oluşan çok yönlü folklorik yapı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan doğum ritüelleri, âdeta değişik zaman ve kültürlerin bileşkesi niteliğindedir. Bünyesinde dinî ve etnik birçok uygulama barındıran doğumla ilgili geleneklerin yalnızca İstanbul'da değil imparatorluğun hemen her yerinde benzer şekilde yaşandığını söyleyebiliriz. Bu konuda kimi zaman İstanbul diğer yerlere örnek teşkil ederken, çoğu zaman da imparatorluğun dört bir yanından payitahta gelenler bu kültürün zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

Geleneksel ve dinî motiflerle bezeli, zaman zaman hurafe denebilecek düzeyde uygulamalar içeren doğum ritüelleri, hamilelikten başlamak kaydıyla doğum sonrası sürece kadar devam eder. İstanbul'u kendine mesken tutmuş olan saray çevrelerinden toplumun en alt kesimlerine kadar insanlar arasında doğumla ilgili âdetlerin son derece yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Evlilikle birlikte kendilerinden çocuk beklenen çiftler bu süreçte âdeta baskı altında gibidir. Özellikle kadınlar için hamile kalabilme endişesi son derece

yaygındır. Zira çocuğu olmayan evli çiftlerde kusur öncelikle kadında aranır. Baskı, kendisini padişaha erkek çocuk doğurmak zorunda hisseden saray kadınlarında daha fazladır. Çünkü şehzade doğuramayan kadınlar gözden düşebileceği gibi, hanedana mensup erkek çocukların azlığı nedeniyle ülkede krizler yaşanabilir.

Ait olduğu sosyal tabaka gözetilmeksizin kısa sürede çocuk doğurması beklenen yeni gelinlerin çocuğu olması için kendilerini üsütmemeleri, ayaklarını sıcak tutmaları istenirdi. Bununla birlikte, ekşi ya da tuzlu tatların gebeliği önlediği düşüncesiyle bu tarz yiyeceklerden kaçınılmıştır. Şayet bir süre sonra gebelik haberi gelmezse kadının gebe kalmasına yönelik bazıları batıl denebilecek türden tedbirlerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür çözüm arayışları genellikle kadında doğurganlık sorunu olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır ve tedavi için tıbbi veya alternatif tıp yöntemlerini içeren birçok uygulama devreye konulur. Bunlar arasında hamama götürme, karasakız yakısı uygulama gibi âdetler sayılabilir. Yine sürekli tekrarlayan düşük vakalarını önlemek adına kilit kitleme denilen yöntemin sık kullanıldığı görülmektedir. Hamile kalmak isteyen kadının belinin çekilmesi, çeşitli otlardan yapılan iksirler, muskalar, İstanbul çevresindeki yarıtların ziyaret edilmesi gibi çeşitli yöntem ve inanışlar bu bağlamda ele alınabilir.

Aile yapısı içinde çocuğa özel bir önem atfetmiş Osmanlılar, gebelik sürecini de bu anlamda son derece önemsemiştir. Devrin şartlarında kaleme alınmış bazı eserlerde gebelik hususu konu edilmiş ve süreçle ilgili çeşitli tavsiye ve bilgilere yer verilmiştir. Bâlî Efendi'nin, *Tercüme-i Aynü'l-Hayat* adlı eserinde birçoğu mantıki izahattan mahrum bu tarz bilgiler olduğu görülmektedir.

Hamileliğe verilen önem çerçevesinde Osmanlı hukuk sistemi hamile kadınların haklarını garanti eden düzenlemeler içermektedir. Bu nedenle hamile kadının taşıdığı bebeğin hakları bile gözetilmiş durumdadır. Hamile olan eşini boşayan bir erkek, kadın istediği

* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

1- Sarayda bir doğum sahnesi (Zenânnâme)

takdirde ona nafaka ödemek zorundadır. Öte yandan nesillerin çoğalması düşüncesini benimseyen İslam hukuku, anne karnındaki çocuğu koruma altına almıştır. Bu nedenle kasıtlı olarak sonlandırıldığı anlaşılan gebeliklerde, Osmanlı hukuk sistemi faili cezalandırma yoluna gitmiş, zorunlu hâller dışında kürtajı yasaklamıştır. Osmanlı padişahları yayınladıkları fermanlar ile nüfusun azalmasında önemli bir etken olarak gördükleri kürtajı önlemeye yönelik tedbirler almışlardır. III. Selim ve sonrasında II. Mahmud döneminde yalnızca İstanbul’la sınırlı kalmayan uygulamalar buna örnek olarak verilebilir. Tanzimat’la birlikte kürtaj konusu kanuni bir temele oturtulmuş ve bununla ilgisi olanlara sürgün, kürek veya para cezası gibi çeşitli cezalar verilmiştir.

Çocuk beklentisi içinde olan kadının hayatı hamilelikle birlikte yeni bir döneme girer. Osmanlı-Türk toplumunda hamilelik aile içerisinde mahremiyet içeren bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle hamile olan kadınlar çeşitli yöntemlerle bunu mümkün olduğunca çevresinden saklamaya çalışırlar. Fakat buna rağmen hamilelik durumu özellikle evin büyük kadınları tarafından kolaylıkla anlaşılabilir.

Hamilelik sürecinin şüphesiz en meşhur ve eğlenceli ritüellerinden biri halk arasında “aşerme” olarak tabir edilen, hamilenin bazı yiyecek ve içeceklere karşı duyduğu ani hazdır. Herhangi bir yiyeceğe aşeren kadının bunu yemediği takdirde çocuğun uzuvlarından birinin eksik olacağına yönelik inanç dolayısıyla mevsim farkı gözetilmeksizin evin erkeğinin, kadının aşerdiği yiyeceği

2- Doğum iskemlesi (TSM, nr. 12/175)

mutlaka temin etmesi beklenir. Ayrıca hamile kadına, pişirilen yemekten tattırılması âdettendir.

Hamilelikle birlikte çocuğun cinsiyetiyle ilgili spekülasyonlar da gündeme gelir. Teknolojik gelişmeler sayesinde günümüzde ultrason cihazlarıyla kolaylıkla tespit edilebilen anne karnındaki bebeğin cinsiyeti geçmişte yaşamış insanlar arasında eğlenceli bir tartışma konusu olmuştur. Çocuğun cinsiyetini belirleyebilmek için anne karnının aldığı şekle bakılır, şayet anne karnı sivri ise erkek, geniş ise kız çocuk olacağına yorulur. Yine annenin yüzüne bakılarak da bazı çıkarımlarda bulunmaktadır. Annenin yüzünün güzelleşmesi erkek çocuğa, çirkinleşmesi ise kız çocuğa işaret olarak algılanır.

Hamile kadının bazı davranışlarından da çocuğun cinsiyetinin anlaşılacağına inanılır, bu anlamda kadının oturacağı minderlerin altına bıçak ve makas koyma âdeti, anne adayının yattığı istikamet gibi hurafe denilebilecek birçok davranıştan hareketle bebeğin erkek veya kız olacağına dair tahminlerde bulunulurdu. Hamilelik döneminde bebeğin güzel olması için çeşitli meyveler tercih edilirdi. Bunlardan biri, bebekte gamze yaptığına inanılan ayvadır. Gül kokusunun ise bebeğin

3- Hamile bir kadın (Salutis)

yanaklarına allık olacağına dair bir inanış söz konusudur.

Bebeğin doğacağı günlerde hazırlıklar hız kazanır, doğum sırasında gerekli olacak malzemeler temin edilirdi. Hazırlıkların mahiyeti ailenin sosyal ve ekonomik durumuna bağlı olarak değişkenlik arz edebilmektedir. Bu anlamda İstanbul'un mevki sahibi ailelerinin yapmış olduğu hazırlıklar daha kapsamlı ve şaşılağan olduğu hâlde sıradan halkın buna yönelik hazırlıklarının mütevazı olduğu söylenebilir. Hazırlıklar kapsamında bebek zıbını, iç gömlek gibi bazı kıyafetlerin doğum odasında hazır edilmesi sağlanır, nazarı önlemek amacıyla odaya çeşitli simgeler yerleştirilirdi.

Osmanlı-Türk toplumunda doğumun önemli unsurlarından biri, doğum esnasında aktif role sahip olan ebelerdir. Ebeler aynı zamanda, konuyla ilgili adli vakalarda bilirkişi konumundadır. Taşdıkları özel asalar sayesinde halk arasında kolaylıkla tanınan ebeler, çocuğu yıkamak, göbek bağıny kesmek ve göbek adını koymak gibi diğer bazı ritüelleri de yerine getirirlerdi. Bu süreçte ebenin icra ettiği faaliyetler karşılığında kendisine "ebe hakkı" denilen maddi bir karşılık verilirdi.

Saraylı hanımlara Saray-ı Hümayun ebesi müdahale eder ve şüphesiz saraydaki doğumlar bu ebeler tarafından

itinayla gerçekleştirilirdi. Saray tarafından seçilen ebe mutat ziyaretler neticesinde doğumun zamanını tespit eder ve doğum gününe yakın bir zamanda gelerek bebek için gerekli zıbın, omuz bezi, etek bezi, ayak bezi, çember, gömlek, kundak takımını özenle hazırlardı. Saray ebelerinin ciddi bir sorumluluk taşıdıkları açık olmakla beraber, hamilelik esnasında ve özellikle doğumların sonunda önemli maddi kazançlara nail oldukları da bilinmektedir. Para hırsı bazen işleri içinden çıkılmaz hâle getirebilmektedir. Bunun en güzel örneği muhakkak ki III. Selim'in adı verilmeyen cariyesinin hamileliğiyle ilgili olandır. İ. H. Uzunçarşılı'nın yayınladığı *Rûznâme*'de 25 Şubat 1792 tarihli olarak kaydedildiğine göre, III. Mustafa zamanında dadılığa alınan bir cariye bir zaman sonra azat ve çerağ edilmiş, daha sonraları tekrar ebe olarak saraya intisap etmiştir. Tatar asıllı olduğu belirtilen bu ebe başta para sızdırmak için III. Selim'in adı verilmeyen bir cariyesinden çocuk sahibi olacağına müjdesini vermiş ve uzun zamandır böyle bir mutlu havadis bekleyen bütün sarayda büyük bir sevinç hâkim olmuş, başta valide sultan ve bizzat padişah olmak üzere ebeye çeşitli hediye ve paralar verilmiştir. Cariye Dairesi büyük masraflarla yeniden tefriş edilmiş, lohusa odası hazırlanmış, bütün harem halkı donatılmış, bu iş için 9.809 kese harcanmıştır. Bütün bunlar olurken üstat ebeler gelip cariyenin hamile olmadığını ihbar etmişlerdir. Hatta cariyenin hamile olmadığı şehir ahalisinin dillerinde dolaşmaktaydı. Nihayet ebenin yalanı ortaya çıkmış ve sarayda yapılan hazırlıklar iptal edilmiştir.¹

Doğum genellikle ebenin temin ettiği doğum iskemlesinde gerçekleşirdi. Yeni doğan bebeğe zıbın ve gömleği giydirilir, bezlenir, el ve ayaklarının düzgün olması için kundaklanırdı. Bebeğin yüzü gözlerinin zarar görmemesi için uygun bir örtüyle kapatılırdı. Lohusa kadın ise doğumdan sonra genellikle ter yatağına (lohusa döşeği) yatırılır ve terlemesi sağlanırdı.

Eski bir Türk geleneğine göre yeni doğmuş bebekler tuzlu suya batırılır veya tuzla ovulurdu. Amaç, bedeni temizlemek aynı zamanda çocuğu kötülöklere karşı daha dayanıklı kılmaktır. Tuzun bir amacı da bebeğin vücudunda meydana gelecek pişiklerin önlenmesidir. Bebeği nazardan korumak amacıyla şap, çörekotu, mavi boncuk, sarımsak gibi maddelerden muska ya da nazar boncukları yapılır ve bebeğin başucuna asılırdı. Ayrıca bebeğin ve annenin nazardan korunması amacıyla kurşun dökülmesi diğeri bir âdettir. Doğum yapan kişinin önceki çocukları yaşamamışsa, çocuk sahibi kırk evden toplanan bezlerden dikilen gömlek çocuğa giydirilir ve böylece çocuğun yaşayacağına inanılırdı. Bebeğin göbek bağı

4- Çocuğunu emziren kadın (Salutis)

doğduktan hemen sonra kesilir ve bir yere gömülürdü. Göbek bağına gömüldüğü yer önemlidir zira bu yere göre çocuğun meslek sahibi olacağı düşünülürdü. Mesela göbek bağı cami avlusuna gömülen bir bebeğin imam, mektep bahçesine gömülen bir bebeğin ise muallim olacağına inanılırdı.

Doğumun gerçekleşmesinin ardından gelen ziyaretçilere şeker ve karanfilden yapılan lohusa şerbeti ikram edilirdi. Çocuğun dünyaya geldiğini yakın çevreden başlamak kaydıyla etrafa müjdelemek amacıyla sunulan lohusa şerbeti, aynı zamanda çocuğun cinsiyetinin yakınlarına duyurulmasına da aracılık ederdi. Şöyle ki, şerbetin takdim edildiği sürahinin ağzının açık olması erkek çocuğa, kırmızı bir örtüyle kapatılması ise kız çocuğa işaret eder, böylelikle bebek görmeye geleceklere cinsiyet bildirilmiş olurdu.

Doğumun yedinci günü lohusanın yatması için hazırlanmış lohusa döşeği kaldırılır, ardından beşik alayı denilen bazı eğlenceler düzenlenirdi. Beşik alayı ilk çocuk doğduğu zaman yapılır ve genellikle saray çevreleri ve İstanbul'un seçkin aileleri tarafından düzenlenirdi. Beşik alaylarının gözde içeceği de yine lohusa şerbetidir. Yenilen yemeklerin ardından çocuğun içinde bulunduğu beşik çalgılar çalınarak ortaya getirilir ve hediyeler takdim edilirdi. Doğum yapan kadınlar ilk kırk gün boyunca itinayla bakılırdı. Zira bu kırk günün anne ve bebeğin beden ve ruh sağlığı için son derece kritik bir dönem olduğuna inanılırdı. Hamileye bu süreçte halk arasında

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "III. Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznamesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Bir Vekâi", *TTK Belleten*, 1975, c. 37, sy. 148, s. 623-624.

5- Şehzade beşiği (TSM, nr. 8/912)

“al karısı” denilen hayalî bir yaratığın musallat olduğuna inanılırdı. Al karısı denilen olgunun İstanbul içinde dâhil olmak üzere Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde değişik isimlerle anıldığı görülmektedir. Bu durum İstanbul’un çok kültürlü yapısıyla ilgili olmakla birlikte, imparatorluk bünyesindeki yerel kültürlerin birbirinden ne denli etkilenmiş olduğunun birer göstergesidir. Al karısının zarar vermesini önlemek için lohusa kırkı çıkana kadar yalnız bırakılmaz, yattığı odanın ışığı açık bırakılır, başucunda bir Kur’an-ı Kerim asılı bulunurdu.

Ayrıca al karısını korkutmak için lohusanın ayakucuna kocasının kıyafetleri bırakılır, böylece al karısının korkup gelemeyeceği düşünülürdü.

Yeni doğum yapan kadını ilk günlerde diğer aile fertleri ve komşu kadınlar ziyaret eder ve çoğu zaman yanlarında yemek getirirlerdi. Ayrıca sonraki dönemde yeni doğan çocuğu ziyaret eden kimseler altın veya kıyafet gibi çeşitli hediyeler getirirlerdi. Buna halk arasında “bebek görme” denirdi. Bebek dünyaya geldikten sonra yaşanan önemli ritüellerden biri de bebeğe isim

verilmesidir. Bebek doğduktan sonra kulağına ezan okunması ve ardından isim verilmesi İslamî geleneklerin bir parçasıdır. Çocuğa verilen isim ailenin değer yargılarını yansıtır niteliktedir. Bu anlamda İslamî isimlerle birlikte aile büyüklerinin isimlerinin verilmesi de sık görülen bir uygulamadır. Bebeklere yerel ve etnik kültürleri ifade eden isimlerin yanı sıra toplum nezdinde saygınlık kazanmış kişi ve yer adları, çocuğun doğduğu zamana işaret eden isimlerin de verilmesi yaygındır. Bu dönemde yeni doğan çocukların erken ölümü sık rastlanan bir durumdur. Bu ölümlerin önüne geçebilmek amacıyla çocuklara Yaşar, Durmuş gibi kelime anlamı itibarıyla kalıcılık ifade eden isimlerin konduğu da görülmektedir.

Sıradan kadınların çocuk sahibi olmaları bir yana, Osmanlı sarayındaki kadınlar açısından bir çocuk, özellikle de bir erkek çocuk dünyaya getirmek hayati bir önem arz etmektedir. Cihan imparatorluğunu yönetmeye aday bir şehzadenin doğumu, şüphesiz yalnızca onu dünyaya getiren kadın için değil imparatorluk ve çevresindeki dünya açısından önemlidir. Diğer yandan Harem'de yaşayan kadınlar arasındaki hiyerarşik yapı düşünüldüğünde padişaha erkek çocuk vermiş haseki olarak adlandırılan kadınların valide sultandan hemen sonra gelmeleri, saray çevresinin doğum hadisesine verdiği önemin dışı yansımasıdır. Bir başka deyişle Osmanlı sarayında kadınlar arasında yükselebilenin temel şartı erkek veya kız çocuk dünyaya getirmektir, böylece haseki unvanı elde edilmiş olurdu.

Osmanlı sarayında kuruluşun itibaren 500'den fazla doğum gerçekleşmiştir. Bu çocuklar başkentte doğabildikleri gibi sancağa çıkma usulüne bağlı olarak taşra kentlerinde de dünyaya gelebiliyordu. II. Selim, İstanbul'da doğan ilk şehzadedir. İbn Kemal, Selim'in doğumunu eserinde konu etmiş, bundan müjdeyle bahsetmiştir.

Saraydaki doğum kutlamaları padişahın heybetine ve ihtişamına yakışır şekilde günlerce devam ederdi. Şehzadelerin doğumları saray çevresinde sevinçle karşılanır, bu vesileyle kurbanlar kesilir, fakirlere ihanda bulunulurdu. Padişah çocukları doğduktan sonra hazırlanan beşik alaylarıyla halka gösterilirdi. Yine Yavuz Sultan Selim'in doğumundan bahseden İdris-i Bitlisî, *Selimşahnâme*'de şehzadenin doğumunun insanları eğlenceye sevk ettiğinden, kurulan zengin sofralarda halka ziyafetler verildiğinden bahseder. Sonraki dönemlerde şehzadelerin doğumunda top atışlarının yapıldığı, kandillerin yakıldığı ve çeşitli resmî törenler düzenlendiği görülmektedir.

Kanunî döneminden itibaren sarayda gerçekleşen çocuk doğumlarının ardından şenlikler düzenlenmeye

başlanmıştır. Kanunî'nin oğlu Mustafa, I. Ahmed'in oğlu Murad, IV. Mehmed'in oğlu Mustafa ve yine III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan için düzenlenen şenlikler bunlardan bazılarıdır. Söz konusu şenliklerin az sayıda surnameye konu olduğu bilinmektedir. Kız erkek ayrımı gözetilmeksizin yapılan şenliklerde hatt-ı hümayun okunur, fakirlere yardımda bulunulur, davul zurna eşliğinde eğlenceler tertip edilir, cambaz ve mehter gösterileri yapılırdı. Top atışlarının yanı sıra tellallar aracılığıyla doğumun halka müjdelendiği sık görülen bir uygulamadır. Şehzadelerin doğumu zaman zaman büyük âlimlerin şiirlerine de konu olmuştur.

Kültürlerin buluşma noktası olan İstanbul'da tecrübe edilen tarihsel gerçeklik, sadece geçmiş değil, günümüzü anlamak bakımından da engin bilgiler içermektedir. İstanbul'daki gündelik yaşamın hemen her anında karşımıza çıkabilecek gelenekler etrafında şekillenen bu gerçeklik, çok kültürlü toplum anlayışının eşsiz örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde izlerini belirgin şekilde devam ettiren köklü Osmanlı mirasının en kapsamlı şekilde sergilendiği bir yer olarak İstanbul bu bağlamda, imparatorluğun farklı yerlerine ait geleneklerin âdeta ortak yaşam alanı gibidir. Bu geleneksel renk cümbüşünün içinde diğer birçok ritüelle birlikte doğum ile ilgili olanlar da İstanbul'un zengin kültürel birikimine katkıda bulunmuş ve tarih sayfalarındaki yerini almıştır. Şehrin sahip olduğu bu zengin kültürel miras, yeni doğacak nesiller için bir ilham kaynağı olabilecek niteliktedir ve gelecekte toplumsal geleneklerin canlı tutulması bakımından bir mihenk taşı vazifesi görecektir.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, haz. Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay, İstanbul 1995.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev. Elif Kılıç, İstanbul 1998.
- Karataş, Aynur, "Doğum Âdetleri", *DBİst.A*, III, 82-84.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000.
- Uluçay, Çağatay, *Harem II*, Ankara 2011.